DESTINUL UNEI CĂRŢI

ALEXANDRINA ANDRONESCU
TATIANA BĂLĂŞESCU

Activitatea tipografică din Ţările Române este întreruptă în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea din cauza condiţiilor neprielnice datorate înăspririi dominaţiei otomane. În timpul domniilor lui Matei Basarab în Ţara Românească şi a lui Vasile Lupu în Moldova puterea economică sporeşte şi astfel este reluată activitatea culturală, cartea tipărită în secolul al XVII-lea sub oblăduirea acestor doi domnitori continuând tradiţia culturii feudale din secolele precedente.

Articolul de faţă nu îşi propune să emită judecăţi de valoare în ceea ce priveşte istoria cărţii vechi deoarece acest lucru nu face obiectul materialului ce urmează a fi prezentat. Intenţia noastră este numai de a îndrepta o greşeală comisă desigur din neatenţie. Această confuzie se referă la două dintre tipăriturile apărute în vremea domnitorului Matei Basarab. Este vorba de *Carte românească de învăţătură duminecelor preste an,* tipărită la Iaşi în anul 1643, cunoscută şi sub numele de *Cazania lui Varlaam,* „Cartea Sf. Calist, cuvântările la Sfânta Evanghelie, ca s-o cetească preoţii în biserică spre învăţătura românilor credincioşi", aşa cum notează însuşi mitropolitul Varlaam într-o scrisoare către ţarul Moscovei în 1637[1], şi *Evanghelia învăţătoare,* tipărită la Mănăstirea Dealu în anul 1644.

De altfel activitatea tipografică în vremea lui Matei Basarab este foarte bogată, eforturile pentru reintroducerea tiparului în Ţara Românească fiind răsplătite pe deplin[2].

În anul 1967 când a luat fiinţă la Târgovişte Muzeul tiparului şi al cărţii româneşti vechi prin străduinţa profesorului Nicolae Simache, directorul Muzeului regional din Ploieşti, s-a constituit şi colecţia de carte veche, realizată fie din cărţi transferate de la Biblioteca Academiei Române[3] sau de la Muzeul din Ploieşti, fie prin achiziţii şi donaţii particulare.[4]

În această colecţie la numărul de inventar 254/1454 a fost înregistrată greşit o carte veche ca fiind *Cazania lui Varlaam* tipărită la Iaşi în 1643. Ulterior corpul cărţii a fost restaurat în laboratorul de restaurare hârtie al Complexului Naţional Muzeal „Curtea domnească" din Târgovişte.

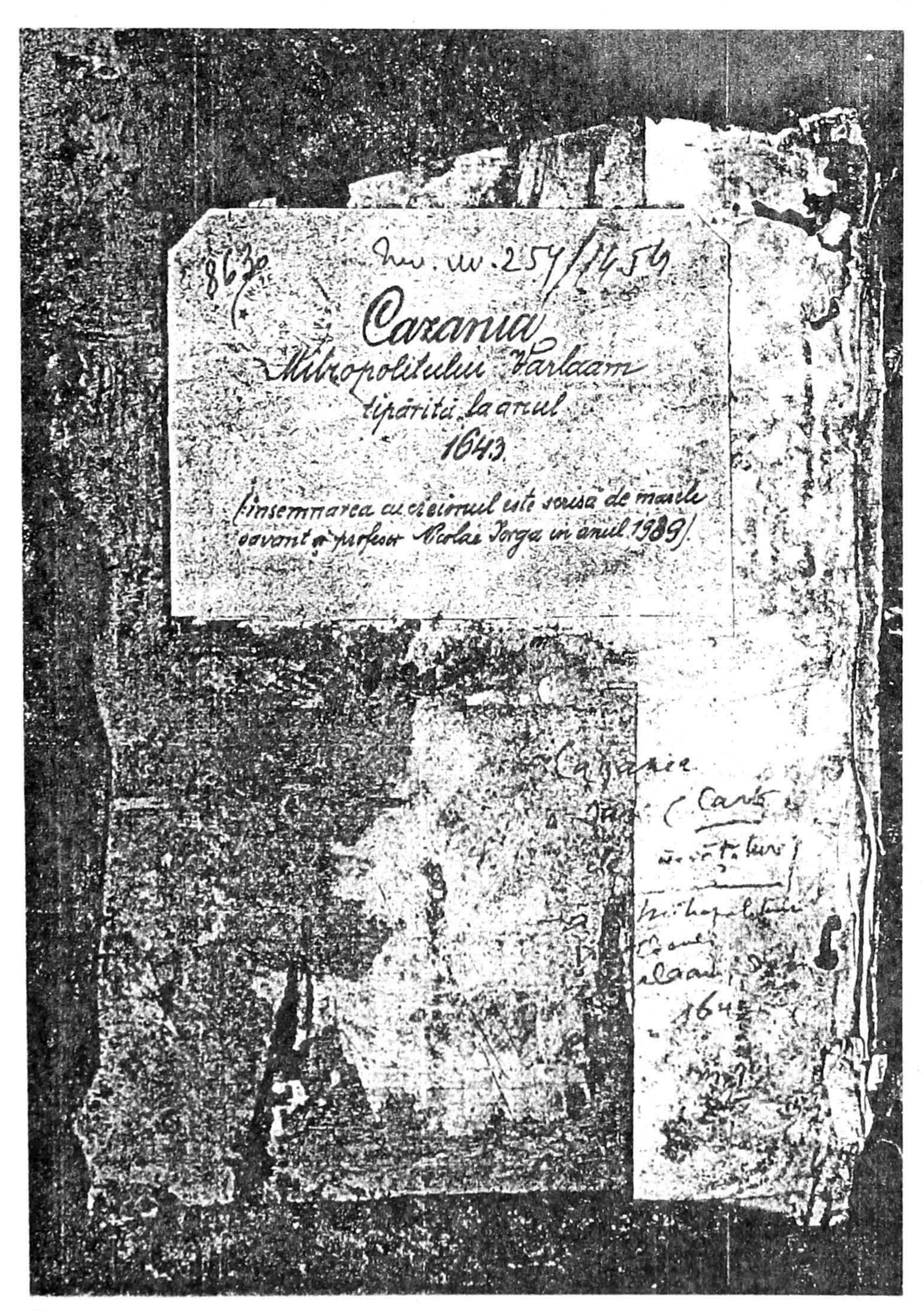
La începutul anului 1997 cartea a ajuns în laboratorul de restaurare legătură al instituţiei noastre, unde urmează a fi finalizată operaţiunea de restaurare. La o examinare mai atentă s-a observat că de fapt în coperţile cărţii nu este *Cazania lui Varlaam*, ci *Evanghelia învăţătoare* tipărită la Mănăstirea Dealu în 1644. Pentru a demonstra acest lucru am luat prin comparaţie volumul *Carte românească de învăţătură*, înregistrat la numărul de inventar 293/6056 (exemplar întreg şi foarte bine păstrat), *Evanghelia învăţătoare*[5], pe de o parte şi cartea dată la restuarat pe de altă parte.

În timp ce *Cazania lui Varlaam* are un număr de 384 + 116 file (in folio), *Evanghelia învăţătoare* de la Dealu cuprinde 788 de pagini şi 109 file numerotate (in folio)[6]. Cele două tipărituri au 19 şi respectiv 28 de rânduri pe pagină; tiparul este în două culori – roşu şi negru. La *Cazania lui Varlaam* caracterul literei este de două tipuri ca şi la *Evanghelie*, dar scrisul este dispus diferit: altfel la prima parte se întrebuinţează caracterele mari, respectiv de la fila 1 la fila 218, în partea a doua a volumului sunt prezente ambele caractere de literă, iar în ultima parte sunt întrebuinţate numai caracterele mici de literă. La *Evanghelia învăţătoare* sunt prezente ambele caractere de litere, care alternează pur şi simplu.

La *Cazania lui Varlaam* capitolele sunt numerotate pe pagină cu cifre chirilice tipărite cu roşu, în medalion, în afara oglinzii textului.[7]

La *Evanghelia învăţătoare* oglinda textului este încadrată de un chenar negru, lucru ce nu apare la *Cazania lui Varlaam*. În ceea ce priveşte ornamentele tipografice (vignete, frontispicii, gravuri, letrine bogat ornamentate) acestea sunt prezente în amândouă volumele, dar cu oarecare diferenţieri: *Cazania lui Varlaam* este mai bogată în gravuri, iar *Evanghelia învăţătoare* are iniţialele mai bogat ornamentate, lucru ce o diferenţiază net de cele folosite în tipărirea *Cazaniei* de la Iaşi.

Luând însă în comparaţie cele două *Evanghelii*, cea tipărită la Govora în anul 1642 şi pe cea tipărită la Mănăstirea Dealu în anul 1644, putem afirma că între cele două există foarte multe asemănări. De altfel este bine cunoscut faptul că Meletie Macedoneanul retipăreşte la Dealu în anul 1644 *Evanghelia învăţătoare* de la Govora (1642), reproducând cu mici omisiuni *Cazania lui Varlaam*.[8] Astfel că primele 385 de pagini sunt utilizate la tipărirea *Evangheliei* de la Dealu.[9] Litera,

Însemnare manuscris, semnată cu inţialele N.I., aflată pe interiorul primei coperţi
şi eticheta care certifică însemnarea

… патра ꙟ пости …

ꙟтрꙋ вѣчїи нетрекꙋци. А҃минь.

66

Дꙋмѣнека а патра ꙟ

постꙋ. Еѵлїе дин ꙟ Марко ꙟ патрꙋ

зечи де капете.

Ꙟтрꙋ ачѣѧ врѣме. вени ѡ҆аре-

чине де ꙟнжрꙋкъ кътрѫ Їсꙋ,

ши зисе. ꙟвъцѫторю, адꙋ-

самь ꙋн фїи ал мїеꙋ ла тине.

каре де дꙋх мꙋть. ши дꙋ-

кала рѫзбѣще прин ꙟсь, ꙟль а-

рꙋнкѫ ꙟ пѫмѫнт, ши ꙟсꙋрꙋ-

спꙋмеле, ши скрѫшкѫ ꙟ дїнци, ши

цепенѣще. ши ам зись ꙋченичи-

лор тѫи съ-л гонѣскѫ прин ꙟсь, ши

нꙋл аꙋ пꙋтꙋть. Iаръ рѫспꙋнсе

ши зисе лꙋи. Ѡ роды некредникꙋ

ши ꙟдърепници пѫнѫ кѫнд вой…

Pagina 66 din *Cazania lui Varlaam*, Iaşi, 1643

ѯ҃ѕ Ѫвъцѫтуръ ѫ дꙋминека.

ѫтрꙋ віаца де вечїе. Лꙋминь дꙋсе кꙋ славѫ ми
нꙋнатѫ, а черюлꙋй май връто де соареле. Їарѫ
дꙋпѫ ачѣста ва пꙋрчѣде домнꙋ касеи жꙋдекъ
торю че дирепт, ла жꙋдекатѫ. Шива аръта
мъримѫ славеи сале, шива деверитꙋ съи, авени
реи сале, пре лꙋминатѫ крꙋчѣ са, май връто
де соареле, ѫцери во дꙋче ѫнаинте спре мъгъѫре
ши спре веселїе челора че кре дирепт рꙋдеи крещи
нещи, ка оу естѣ кареле е пꙋртъто де бирꙋинцѫ,
ка съ се адꙋне кътрѫ дине тоци чеѫ че ѫтрꙋ
бꙋнѫ чистире, карїи нꙋсе рꙋшинѣзѫ де крꙋчѣ
лꙋи хс, ши де моартѣ лꙋи чѣ де пономь, че ши а
те лꙋкрꙋре кареле аꙋ фост ла моартѣ лꙋи хс во
скоате ѫцерїи ши во дꙋче спре въдирѣ некреди
чоасеи рꙋдеи жидовещи, спре тѣмерѣ лор чѣ
де вечїе, ши спре фрикѫ.

Ши лынгѫ ѫпъратꙋ черюлꙋи, ши дирептꙋлꙋи
жꙋдекъторю во вени минꙋнате рꙋде ѫцерещи
ла жꙋдекатѫ кꙋ дине, тоци воиничїи черюлꙋ
Їсаѕ. ѫнаинте мерьнд, ши слꙋжинд лꙋи, чеи пꙋртъ
Даниі, тори де въпае кꙋ ѕ арипи, серафимїи ши чеи кꙋ
5. ѡки мꙋци херꙋвими, стънд ѫпрежꙋрꙋ скаꙋнꙋ
лꙋи славей лꙋи, мїи, де мїи, ши ѫтꙋнерѣче де
ѫтꙋнерѣче слꙋжинд лꙋи. Ши фъкънд ѫвъцѫ
тꙋриле лꙋи, їарѫ ѫши фїинд де превире, ши ве
деѧ а, дѣре гронникѫ, кꙋфо сꙋфлин дши гръинд, ши
во авѣ арме де въпае, спре тѣмере ѡаменилор и
кꙋра. Де вениива атꙋнче домнꙋ ностръ іс хс,

пре

Pagina 66 din *Evanghelia învăţătoare*, Mănăstirea Dealu, 1644

ornamentele tipografice şi gravurile sunt aceleaşi. În tipăritură s-a folosit cerneala roşie şi neagră la ambele cărţi, numărul de rânduri pe pagină coincide la fel şi chenarul care încadrează oglinda textului. Erorile de paginaţie există în ambele tipărituri, dar cu predilecţie la *Evanghelia* de la Dealu.

În ceea ce priveşte deosebirile, putem afirma că *Evanghelia* de la Govora are un conţinut de peste 600 de pagini[10], iar cea tipărită la Dealu are 788 de pagini – 109 file numerotate, conţinutul fiind acelaşi.[11]

Legătura la cele trei tipărituri este asemănătoare, în sensul că este in folio de patru foi la cele două *Evanghelii* şi de trei foi la *Cazania lui Varlaam*. Caietele sunt cusute în cusătură simplă pe trei şi respectiv patru nervuri din sfoară de cânepă (*Cazania lui Varlaam* şi *Evanghelia* tipărită la Dealu), scoarţele sunt din lemn, mai înguste către articulaţia cărţii şi mai late către extremităţile laterale, toate fiind îmbrăcate în învelitori din piele de viţel, *Cazania lui Varlaam* fiind singura care are ornamente impresionate în piele. Cele trei tipărituri au urma de închizători metalice.

Exemplarul pus în discuţie nu are pagină de titlu, este tipărit cu cerneală roşie şi neagră pe suport de hârtie fabricată manual, iar numerotarea începe cu filele 19-21, care au fost găsite în interiorul volumului (probabil nefiind prinse în cusătură şi foarte deteriorate). Aceste file poartă gravurile din *Evanghelia învăţătoare* de la Govora, ce îl prezintă pe Fiul risipitor[12] în două ipostaze diferite. Numerotarea începe cu pagina 19 şi merge până la pagina 785 având pe tot acest parcurs multe lipsuri şi greşeli de numerotare. Cele 109 file numerotate din prezentul exemplar au şi ele lipsuri: trei file la început, iar la sfârşit sunt lipsă 25 de file. Cartea are următoarele dimensiuni: 28 cm lungime x 18 cm lăţime x 9 cm grosime. Cotorul cărţii prezintă o deformare în sensul că are 9 cm în zona piciorului volumului şi 10 cm în zona capului, deci este inegal.

În ceea ce priveşte starea de conservare a legăturii volumului se poate spune că este mediocră. Învelitoarea din piele prezintă numeroase rosături, tocituri ca urmare a uzurii funcţionale, dar şi rupturi, sfâşieri, răsuciri, îndeosebi în zona colţurilor, în zona unde a fost prezent sistemul de închidere şi în zona superioară a cotorului. Sunt prezente de asemenea urme ale atacului de cari, respectiv găuri de zbor, galerii sinuoase pe scoarţele de lemn, în zonele unde este permisă vizibilitatea, precum şi pe învelitoarea din piele mai ales în zona cotorului pe partea interioară. Se constată o lipsă de material şi în colţul dreapta sus al coperţii posterioare. Capişoanele realizate pe miez din piele răsucită sunt şi ele degradate ca urmare a atacului carilor, cel superior prezentând o lipsă de material pe o treime de suprafaţă.

Pentru restaurarea legăturii s-a propus şi se pune în aplicare următorul tratament:

– se pun comprese umede şi se scot atât etichete cât şi însemnarea manuscris care se află pe interiorul coperţii anterioare;

– se curăţă apoi scoarţele din lemn pe partea interioară de depozitele formate de adeziv şi de capetele nervurilor care au fost ataşate la acestea folosind cocă şi C.M.C.;

– se face o curăţire cu o soluţie hidroalcoolică 1/2 din alcool izopropilic şi glicerină a învelitorii din piele;

– se face o emoliere a învelitorii din piele cu o cremă grasă, bogată în lanolină;

– se fac completări cu piele nouă tăbăcită vegetal care se poate ulterior vopsi în culoare cu cea originală;

– se va face capişonul superior întregindu-se mai înainte miezul de piele de pe interiorul acestuia;

– se face chituirea lemnului cu chit obţinut din praf de cretă şi gelatină, de asemenea se realizează chituiri ale învelitorii din piele cu cocă şi puf de piele (obţinut din răzuirea unei bucăţi de piele pe partea interioară);

– filele ce alcătuiesc corpul de carte se fălţuiesc în jumătate şi apoi se presează individual mai întâi şi ulterior în bloc;

– blocul de carte astfel alcătuit şi aranjat în ordine numerică se va bate la cotor pregătindu-se pentru operaţiunea de coasere ce va fi realizată pe patru nervuri din sfoară de cânepă cu aţă din bumbac;

– se încleiază cotorul cu gelatină sau clei animal;

– se cos capitalbanduri pe pânză din bumbac cu aţă de culoare bej, care se ataşează apoi la cotorul interior în dreptul capului şi piciorului cărţii, pentru protejarea şi sporirea rezistenţei în timp a corpului de carte;

– nervurile trebuie în aşa fel direcţionate, încât să calce perfect pe lăcaşurile reliefate în pielea originală;

– se ataşează capetele nervurilor la scoarţe pe partea interioară a acestora folosind ca adeziv coca;

– se croiesc forzaţuri noi din hârtie japoneză, se încleiază cu C.M.C. 5%, se usucă şi apoi se presează. Aceste forzaţuri se ataşează la legătura proaspăt restaurată folosind ca adeziv tot coca;

– se face o emoliere finală a întregii învelitori şi se dă un strat de ceară solubilizată în xilen, cu rol de protecţie în timp a învelitorii din piele.

Fila cu însemnarea manuscris se restaurează şi se pune împreună cu eticheta într-un plic care însoţeşte volumul restaurat în depozit.

După cum am menţionat anterior pe hârtia de căptuşire a primei coperţi, care este şi ruptă pe alocuri, există o însemnare manuscris cu creionul: „Cazanie la Iaşi (Carte de învăţătură) a Mitropolitului Moldovei Varlaam, Iaşi 1643" semnată cu iniţialele N.I. Tot pe această copertă, mai sus, este prezentă o etichetă scrisă cu cerneală de carbon în care se menţionează că prezenta însemnare aparţine istoricului Nicolae Iorga.[13] Se presupune că acest volum a fost cumpărat de către Muzeul regional din Ploieşti dintr-un anticariat pentru suma de 1500 lei.[14]

Aşa cum am mai spus (vezi prima pagină a prezentului material) însuşi Varlaam vorbea despre această carte (Carte românească de învăţătură n.n.) ca fiind „.... cuvântările la Sfânta *Evanghelie*..." De altfel în literatura de specialitate *Cazania lui Varlaam* sau *Carte românească de învăţătură* apare şi sub denumirea de *Evanghelia cu învăţătură*.[15] Deci, atunci când a fost identificat volumul dat la restaurat, care nu are pagină de titlu, este posibil să fi fost luat în consideraţie numai conţinutul lui, faptul că este o evanghelie şi să fi fost identificat ca fiind *Evanghelia cu învăţătură* tipărită la Iaşi, deci *Cazania lui Varlaam*. Presupunem că nu s-au luat prin comparaţie cele două cărţi cea tipărită la Iaşi şi cea tipărită la Mănăstirea Dealu. Este posibil, de asemenea, ca volumul dat la restaurant să fi făcut parte dintr-o colecţie particulară în momentul identificării. Ulterior deţinătorul a vândut cartea într-un anticariat din Ploieşti, de unde profesorul Nicolae Simache a achiziţionat-o contra sumei de 1500 de lei pentru Muzeul tiparului şi al cărţii româneşti vechi din Târgovişte.

Menţionăm că *Evanghelia învăţătoare* care a fost dată pentru restaurarea legăturii a fost însoţită de fila 66 din *Cazania lui Varlaam*, nerestaurată.[16] Comparând însă această filă cu fila 66 din volumul *Carte românească de învăţătură* cu nr. inv. 293/6056 constatăm că respectiva filă este singura care face parte din *Cazania lui Varlaam* şi ne întăreşte convingerea că volumul care face subiectul acestui modest material este *Evanghelia învăţătoare* tipărită la Dealu în 1644 şi nu *Cazania lui Varlaam*.

NOTE

1. Mircea Tomescu, *Istoria cărţii româneşti de la începuturi până la 1918*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 66

2. În anul 1640 a fost tipărită la Govora *Evanghelia învăţătoare* sau *Pravila*

de la Govora, în 1642 se tipăreşte *Evanghelia învăţătoare* numită şi „cazanie (...) scoasă şi primenită de pe limba rusească pe limba rumânească (...) cu osteneala şi izvodirea lui Silvestru ieromonah", în Virgil Olteanu, *Din istoria şi arta cărţii,* Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1992, p. 77-78, şi *Îndreptarea legii,* tipărită în chiliile Mitropoliei din Târgovişte în anul 1652, în Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 68

3. Prin adresa nr. 1280/20 februarie 1967, Biblioteca Academiei Române, informează Muzeul de istorie din Târgovişte că în urma propunerii directorului general, profesorul Şerban Cioculescu, formulată în faţa Prezidiului Academiei Române, a fost aprobată donaţia unui număr de 29 de titluri pentru organizarea la Târgovişte a Muzeului tiparului şi al cărţii româneşti vechi. Arhiva C.M.N.C.D., dosar 5/1967, fila 61

4. Un exemplu este cumpărarea unor cărţi vechi oferite de Pitiş Nicolae din Târgovişte (Regulamentul organic – 1847, Psaltire – Sibiu, 1813, Ceaslov – Sibiu, 1820, Liturghier – Sibiu, 1852), în Procesul verbal din 4 martie 1966, Arhiva C.M.N.C.D. dosar 68/1966, fila, 46

5. Exemplar înregistrat în colecţia de carte veche a Muzeului la număr de inventar 252/1452

6. Ioan Bianu, Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche (1508-1830),* vol. I, Bucureşti, 1903, p. 137, 144

7. *Idem*

8. Mircea Tomescu, *op. cit.,* p. 69

9. Ioan Bianu, Nerva Hodoş, *op. cit.,* p. 144

10. *Idem,* p. 120

11. *Idem,* p. 144

12. *Idem,* p. 121-122

13. „Cazania Mitropolitului Varlaam tipărită la anul 1643 (însemnarea cu creionul este scrisă de marele savant şi profesor Nicolae Iorga în anul 1939)."

14. Pe coperta din spate, în interior se află o ştampilă a Anticariatului din Ploieşti cu valoarea de 1500 lei, iar deasupra acesteia este trecută data de 15 IV 1967.

15. Virgil Olteanu, *op. cit.,* p. 78

16. Fila cu numărul 66 aparţinătoare *Cazaniei lui Varlaam* şi găsită întâmplător în interiorul *Evangheliei învăţătoare* dată la restaurant va fi şi ea restaurată şi va fi păstrată alături de fila cu însemnarea manuscris.

